

УДК 811' 367.7=16
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-9>

КАТЕГОРІЯ ОСОБИ ГІБРИДНИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Щербій Н. О.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янських мов
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна
orcid.org/0000-0002-1431-9595
natalia.shcherbii@pnu.edu.ua*

Корпало О. Р.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янських мов
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна
orcid.org/0000-0001-7356-442X
oksana.korpalo@pnu.edu.ua*

Мицан Д. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янських мов
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна
orcid.org/0000-0002-1430-7121
dariia.mytsan@pnu.edu.ua*

Ключові слова: *категорія особи, гібридні форми дієслова, віддієслівні іменники, дієприкметники, дієприслівники, інфінітиви, форми на -но, то.*

У статті описано дієслівну словозмінну категорію особи, що позначає відношення дії або стану з погляду мовця. У дослідження піддається сумніву традиційний погляд у мовознавстві на те, що гібридні форми дієслова не виражають категорії особи. До гібридних форм дієслова зараховуємо віддієслівні іменники, дієприкметники, дієприслівники, інфінітиви та форми на -но, -то. Гібридні форми дієслова виражають синтаксичну категорію особи, яка, спираючись на морфологічну, виражається за допомогою різноманітних синтаксично-інтонаційних засобів і де семантичний суб'єкт може бути наявний у їх власне-семантичній структурі, т. зв. імпліцитний суб'єкт.

Віддієслівним іменникам характерна синтаксична категорія особи, що виражається за допомогою присвійних і зворотного займенників, що вказують на виконавця дії. У польській мові віддієслівні іменники зберігають зворотний формант, коли йдеться саме про зворотну чи взаємну дію, в українській мові така тенденція втрачається.

У польській мові конструкції з формами на -но, -то семантично особові, оскільки виконавцем дії в них може бути тільки людина чи група осіб, на відміну від української мови, де виконавцем дії можуть бути

природні чи стихійні явища, живі створіння, артефакти чи інші неособи. У чеській та російській мовах форми на -но, -то перебувають у межах дієприкметникової парадигми і можуть вживатися на позначення природних фізичних явищ, що не залежать від людської волі.

У дієприкметниках аналітична синтаксична морфема-зв'язка за умови перебування дієприкметника в дієслівній позиції є виразником категорії особи, яку в присубстантивній позиції знівельовано. У конструкціях з дієприслівниками, які в польському мовознавстві називаються *gównoważnikami zdań*, є чіткі правила щодо тотожності виконавців дії, які виражають дію, описану і особовим дієсловом, і дієприслівником, зокрема: підмет у головному реченні та підрядному, вираженому дієприслівником, має бути такий самий.

Інфінітивні речення постають двокомпонентними, не безагенсними, оскільки в них виконавець дії, активний діяч завжди мається на увазі та є конкретним у реченнях із давальним агенсивним суб'єктом, т. зв. логічним підметом. Імплицитність потенційного суб'єкта не свідчить про його відсутність: агенс або відновлюється з контексту, тобто так чи інакше є означеним, або мислиться як узагальнений, якщо немає морфологізованих вказівок на нього.

THE CATEGORY OF PERSON OF HYBRID VERB FORMS IN SLAVIC LANGUAGES

Shcherbii N. O.

*Candidate of Philological Science,
Associate Professor at the Department of Slavic Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Shevchenko str., 57 Ivano-Frankivsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1431-9595
natalia.shcherbii@pnu.edu.ua*

Korpalo O. R.

*Candidate of Philological Science,
Associate Professor at the Department of Slavic Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Shevchenko str., 57 Ivano-Frankivsk, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7356-442X
oksana.korpalo@pnu.edu.ua*

Mytsan D. M.

*Candidate of Philological Science,
Associate Professor at the Department of Slavic Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Shevchenko str., 57 Ivano-Frankivsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1430-7121
dariia.mytsan@pnu.edu.ua*

Key words: *category of person, hybrid verb forms, verbal nouns, participles, transgressive, infinitives, forms with -no, to.*

The article describes the verbal word category of person, which denotes the relation of action or state from the speaker's point of view. The authors deny the traditional view in linguistics that hybrid verb forms do not express the category of person. The hybrid forms of the verb include verbal nouns,

adjectives, adverbs, infinitives and forms with -no, -to. Hybrid verb forms express the syntactic category of person, which, based on the morphological category, is expressed with the help of various syntactic and intonational means, and where the semantic subject can be present in their own semantic structure, the so-called implicit subject.

Verbal nouns are characterised by the syntactic category of person, which is expressed by means of possessive and reflexive pronouns indicating the performer of an action. In Polish, verbal nouns retain the reflexive formant when referring to a reciprocal or mutual action, while in Ukrainian this tendency is lost.

In Polish, constructions with the forms -no, -to are semantically personal, as the performer of an action can only be a person or a group of people, unlike in Ukrainian, where the performer of an action can be natural or natural phenomena, living creatures, artefacts or other non-persons. In Czech and Russian, the -no, -to forms are part of the participial paradigm and can be used to refer to natural physical phenomena that do not depend on human will.

In participles, the analytical syntactic morpheme-binding, provided that the participle is in the verbal position, is an expression of the person category, which is levelled in the predicate position. In constructions with transgressive, which are called *równoważnikami zdań* in Polish linguistics, there are strict rules regarding the identity of the performers of an action that expresses an action described by both a personal verb and a participle, in particular: the subject in the main clause and the subordinate clause expressed by the participle must be the same.

Infinitive clauses are two-component, not agentless, because in them the performer of the action, the active agent, is always implied and is specific in clauses with a dative agentive subject, the so-called logical subject. The implicitness of the potential subject does not indicate its absence: the agent is either restored from the context, i.e., it is somehow indicated, or it is thought of as generalised if there are no morphological indications of it.

Постановка проблеми. Категорія особи розуміється насамперед як граматична словозмінна категорія дієслова, що позначає відношення дії або стану до суб'єкта з погляду мовця, та як лексико-граматична категорія особових займенників, яку виражають не форми слова, а окремі слова [Вихованець УМЕ, 2007, с. 447]. Категорії особи присвячені праці багатьох мовознавців, які розуміли її по-різному, зокрема: автори Граматики сучасної української літературної мови відносять її до невластивих дієслівних граматичних категорій, бо вона тісно пов'язана з власне-дієслівними категоріями часу та способу, оскільки має спільний морфологічний засіб вираження – закінчення [ГраMATика, 2017, с. 407]. Натомість В. Русанівський вважав категорію особи граматичним центром, який підпорядковує собі інші граматичні категорії особових дієслів – часу, способу і стану [Русанівський, 1971, с. 237]. Інші мовознавці трактували її як один із компонентів поняття предикативності, що співвідносить речення з дійсністю як «стрижневий компонент семантико-синтаксичної категорії особовості / безособовості, яка в поєднанні з категорією референції бере участь у структурованні семантики речення»; як категорію, що

пов'язана з логічною класифікацією іменників на осіб / неосіб як складового компонента істот / неістот [Плющ, 2010, с. 272; Корпало, 2017]; як категорію, семантичний зміст якої становить особа або предмет, що виконують дію або перебувають у стані, виразниками яких є дієслова [ГраMATика, 2017, с. 407]. У польському мовознавстві категорія особи розглядається передусім як граматична категорія дієслова, «що виконує дейктичну (вказівну) функцію; як один із засобів мови, що актуалізує висловлення, тобто вказує на учасників комунікації» [Encyklopedia, 2003, с. 414]; як «категорія флексійна (для дієслів), класифікаційна (для іменників і займенників), синтаксично залежна (для дієслова), детермінуюча (для іменника) і детермінована (для дієслів), номінативна (для іменника), текстова (для дієслова)» [Leksykon, 2010, с. 174–175]. У чеській мові категорія особи розглядається в межах дієслова й використовується для основної орієнтації про учасників мовлення щодо змісту речення [Příruční mluvnické češtiny, 1995, с. 311]. У болгарському мовознавстві в основі категорії особи лежить ставлення вербального суб'єкта до акту спілкування, тобто до комунікативного акту [Минчев, 2014]. Семан-

тичне наповнення морфологічної категорії особи будується на формально-семантичній привативній опозиції «комунікант-некомунікант» [Куцаров, 1998, с. 379], із чого безсумнівно випливає, що роль дієслівного суб'єкта може виступати як до комунікатора (1-ша та 2-га особи) або до некомунікатора (3-тя особа). Однак Куцаров знову визначає категорію як відношення дієслівного суб'єкта до висловлювання [Куцаров, 1998, с. 379].

Метою статті є специфіка репрезентації категорії особи в гібридних формах дієслова. Об'єктом дослідження стали гібридні форми дієслова у слов'янських мовах, зокрема в українській, польській, чеській, російській і сербській, а предметом – синтаксичні та морфологічні засоби вираження категорії особи у цих формах.

Аналіз останніх досліджень. У слов'янському мовознавстві категорія особи найчастіше розглядається як морфологічне явище в межах дієслова чи займенника (А. Загнітко, І. Матвіяс, Н. Ясакова, А. Вежбицька, Р. Гжегорчикова, Г. Конечна, Р. Лясковський, З. Салоні, З. Минчев, С. З. Танасић), рідше іменника (І. Кучеренко, А. Домбровська, А. Нагурко, З. Тополінська, М. Лазінський); як синтаксичне явище (В. Русанівський, М. Мірченко, В. Косеска-Тошева, М. Марцянік, С. Сятковський); як функційно-семантична (М. Плющ, І. Вихованець, О. Бондарко) чи як міжрівнева категорія (Н. Мединська, Н. Ясакова).

Виклад основного матеріалу. Категорію особи поділяємо на морфологічну та синтаксичну за такими критеріями: 1) категорії морфологічної і синтаксичної особи мають різні засоби вираження. Морфологічна особа – це насамперед словозмінна категорія дієслова й лексико-граматична категорія займенника. Категорія синтаксичної особи, спираючись у реченні на особу морфологічну, виходить за її межі; 2) на морфологічному рівні незмінні форми дієслова (інфінітив, безособові дієслова, предикативні форми на *-no*, *-to*) не змінюються за особами, але в реченні завдяки синтаксично-інтонаційним засобам можуть вказувати на особу; 3) синтаксична особа – обов'язковий атрибут речення, тоді як морфологічний показник особи може бути відсутній; 4) синтаксична особа, на відміну від морфологічної, вказує на означеність, неозначеність чи узагальненість особи; 5) морфологічна особа – категорія моноаспектна, синтаксична особа – категорія багатоаспектна [Корпало, 2017, с. 32–33].

У мовознавстві вважають віддієслівні іменники, дієприкметники, дієприслівники, інфінітиви та форми на *-no*, *-to* неособовими формами дієслова, а отже, вони не можуть виражати категорію особи, яка є однією з основних у дієслівній парадигмі [Leksykon, 2010; GWJP, 1998, 1998; Příruční mluvnice češtiny, 2012]. Однак з погляду

сучасних лінгвістичних досліджень питань семантичного синтаксису у слов'янських безособових реченнях семантичний суб'єкт може лексично не виражатися взагалі, але бути наявним у їхній власне-семантичній структурі, т. зв. імпліцитний суб'єкт [Калениченко, 2012, с. 68]. Отже, термін «імплікація суб'єкта» є більш вдалим, на відміну від термінів «безсуб'єктність» чи «безособовість», оскільки він не тільки вказує на вираження суб'єкта на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях, але й не заперечує його наявності взагалі [Калениченко, 2012, с. 68]. З огляду на це категорію особи розглядатимемо в гібридних формах дієслова передусім як синтаксичну.

Форми на *-no*, *-to*. В українському та польському мовознавстві вважається, що форми на *-no*, *-to* є безособовими, однак такий термін не є до кінця правильним, оскільки безособовість пов'язана з категорією особи (суб'єкта), оскільки, коли йдеться про безособовість таких форм, розуміється відсутність у семантико-синтаксичній структурі речення виконавця дії [Wieczorek, 1994; Щербій, 2022].

У безособових реченнях із головним членом, вираженим предикативними формами на *-no*, *-to*, повідомляється про дію як результат, а не процес, що дає можливість авторові сконцентрувати увагу читача на події, що відбувалася чи відбудеться. При цьому суб'єкт дії може бути виражений іменником у формі родового відмінка з прийменником. Форма орудного відмінка іменника у структурі аналізованих безособових речень може також вказувати на суб'єкт дії, але для української мови найбільш типовим у цьому зв'язку є значення знаряддя дії [Щербій, 2022].

Однак, заглиблюючись у семантичну природу цих форм, розуміємо, що категорія особи в цих формах все ж таки представлена і в кожній зі слов'янських мов по-різному. Незважаючи на структурну близькість цих форм в українській та польській мовах, розбіжності полягають у діатезних типах.

Так, польські форми на *-no*, *-to* імплікують існування персоніфікованого суб'єкта. Тобто польські конструкції з формами на *-no*, *-to* семантично особові, оскільки виконавцем дії в них може бути тільки людина чи група осіб. Отже, в польській мові виключені форми на *-no*, *-to*, що позначають спонтанні, мимовільні дії чи стани. Тобто в конструкції *Gdy rozszedł się intensywny, ostry zapach, a dzieci zaczęły się skarżyć na złe samopoczucie, ból głowy i brzucha, natychmiast otwarto okna i drzwi. natychmiast* (Elżbieta Włodarczyk), де про значення «відкрилися самі» і мови нема, їх відкрив хтось, якась людина. У польській мові не допускається також факт, що вікно чи двері може відчи-

нити вітер, протяг, тварина, гілка дерева чи інша зовнішня сила. Тобто польські форми на *-no*, *-to* завжди мають значення німецького *man* чи французького *on* [Wieczorek, 1994, с. 51].

Українські форми на *-no*, *-to* мають такі значення [Wieczorek, 1994, с. 52], як: 1) *man*, яке можна передати займенником хтось, хто-небудь: *На цей час усі місця заброньовано* (інтернет-газета «Україна молода»); 2) неособи, тобто: а) природна чи стихійна сила: *Наслідки негоди на Прикарпатті: затоплено 190 будинків та пошкоджено 8 автомобільних мостів* (інтернет-газета «Фіртка»); б) артефакт: *Покриття дороги – відомої української якості – донищено ще й бронетехнікою* (Юрій Андрухович); в) неособа – абстрактні поняття: *Все для Людмили Максимівни було випалено великим полум'ям кохання, вона навіть щиро дивувалася, що ці заяложені, банальні слова, виявляється, несуть у собі велику правду* (Юрій Щербак); г) живе створіння: *У нас так само на ниві – усе погрижено тим шкідником* («Голос Карпат»); 3) значення дії і її результату, що виникає сам по собі, силою внутрішніх причин, без зовнішніх впливів, т. зв. декаузативи [Щербій, 2014]: *Під час згоряння біомаси міскантуса гігантеуса виділяється менша кількість вуглекислого газу, ніж було абсорбовано рослинами у процесі фотосинтезу, тому використання такого біопалива не буде сприяти парниковому ефекту* (В. Сінченко).

Однак в українській та польській мовах ці конструкції неозначено-особові, а не безособові, якщо категорію особи розуміти як таку, а не заміняти безособовість формально-структурними особливостями побудови конструкції. В обох мовах термін «неозначено-особовий» пов'язаний із семантично самодостатніми реченнями з підметом в непрямих відмінках і предикатами, вираженими формами на *-no*, *-to*, а суб'єкт дії формально не виражений. В українській мові можливі три часові рамки, однак у польській – тільки одна.

В українських формах на *-no*, *-to* може відбуватися референція до особи, яка розмовляє, що не характерне для польської мови, а в українській мові доволі поширені є конструкції, коли форма на *-no*, *-to* стосується особи, що говорить «я», наприклад: *Ви схвилювано простягаєте руки назустріч коханці. Мудрій, сильній, зваблівій коханці, що її було вимріяно, що її в цій родючій країні вже знайдено* (Аркадій Любченко).

Ситуація описується з погляду того, хто говорить, коли суб'єкт інклюзивний: *Досі опрацьовано нами кільканадцять проектів музеїв народної забудови просто неба* (інтернет-газета «День»).

Уживання польських форм на *-no*, *-to* з референцією до особи, яка розмовляє, можливе лише

в тому випадку, коли форми на *-no*, *-to* є субститутом першої особи однини – «я», т. зв. *pluralis modestiae* – у значенні *pluralis majestatis*. Однак у сучасній польській мові такі форми не виступають поза гумористичним контекстом чи стилізацією на певну епоху. Уживання множини щодо себе може мати і протилежне значення – применшення ролі власної особи, т. зв. *pluralis modestiae* (дослівно множина скромності) [Rittel, 1985, с. 184]. У мовознавстві також поширений термін «наукове ми» або ж «професорська чи журналістська особа» [Rittel, 1985, с. 214]. Такі конструкції характерні для наукового й публіцистичного стилів, де суб'єктом є сам автор. У науковому стилі це спеціальний прийом, спрямований на те, щоб не виділяти себе із числа інших або для того, щоб представити себе виразником міркувань багатьох [Корпало, 2017, с. 74]. Хоча в мові сучасної науки частіше стали використовувати в таких випадках предикативні форми на *-no*, *-to*, наприклад: *Основну увагу приділено семантичним і структурним параметрам таких безособових одиниць* (Марія Калениченко); *Szczególną uwagę poświęcono implikacjom glottodydaktycznym przedstawionych wyników badań* (Jacopo Saturno, Przemysław Gębal).

Окрім поданої ситуації, у польській мові референція до того, хто говорить, унеможливується, тому що форми на *-no*, *-to* завжди мають характер віддаленості від того, хто говорить.

У чеській мові, так само як і в російській, форми на *-no*, *-to* перебувають у межах дієприкметникової парадигми. Безособовий характер таких конструкцій пояснюється ліквідуванням позиції підмета, у яких предикат набуває безособової форми на *-no*, *-to*, а суб'єкт, так само як у польській мові, не поданий, оскільки для мовця він невідомий або мовець не бажає конкретизувати його. Українським безособовим реченням з дієслівною формою на *-no*, *-to* і прямим додатком у формі знахідного відмінка зазвичай відповідають чеські двоскладні пасивні конструкції або неозначено-особові речення, що можуть передавати не лише людську діяльність, а й природні явища.

У сербській мові форми на *-no*, *-to* називають нейтральним пасивом, однак від пасиву їх відрізняє те, що в них відсутній суб'єкт дії в номінативі і його неможливість ввести, що характерне для безособових речень, а в пасивних суб'єктом речення в номінативі називається не агенс, а об'єкт дії (пацієнс), а предикат характеризує виконання дії в часі, на який вказує предикат [Танасиґ, 2018, с. 411]. Неможливість введення синтаксичного підмета чи іншої актантної особи в цю синтаксичну позицію в цих реченнях характерне для безособових речень. Наприклад: *Незвичайно сазнајемо да је на лицу места одмах [...]*

пронађено 21 чаура, а **пуцано** је из аутоматског оружја (Политика, дневни лист).

Підсумовуючи, варто відзначити, що українські форми на *-но*, *-то* можуть бути як особовими, так і безособовими, польські ж форми – тільки особовими; українські форми передбачають інклюзивний і ексклюзивний суб'єкти, а польські – тільки ексклюзивний, за винятком *expressio modestiae*. У польській мові конструкції з формами на *-но*, *-то* семантично особові, оскільки виконавцем дії в них може бути тільки людина чи група осіб, на відміну від української мови, де виконавцем дії можуть бути природні чи стихійні явища, живі створіння, артефакти чи інші неособи. У чеській та російській мовах форми на *-но*, *-то* перебувають у межах дієприкметникової парадигми і можуть вживатися на позначення природних фізичних явищ, що не залежать від людської волі.

Віддієслівні іменники. У трансформаціях з віддієслівними іменниками відсутні будь-які показники категорії особи в назвах дії, у якій відбувається нейтралізація опозиції особи. Натомість особу сигналізує в структурі речення присвійний займенник, іменник чи також особовий займенник у родовому відмінку (підметовий) або в знахідному (виконавця), можливий відіменниковий прикметник: *moje, swoje, twoje, jego, leł, nasze, wasze, ich*.

Займенник *swój* є універсальним у тому сенсі, що вказує на належність предмета діючій особі й так само, як зворотний займенник, може стосуватися будь-якої особи в однині та множині: *Człowiek państwowy jestem i swoje wyrozumienie posiadam* (Tadeusz Konwicki) – стосується 1-ї особи однини, на що вказує дієслово *jestem*, ужите поруч; *Przeanalizował swoje postępowanie od chwili, kiedy przez okno do ogrodu zobaczył skradającego się mężczyznę* (Eugeniusz Dębski) – стосується 3-ї особи однини, на що вказує дієслово *przeanalizował*, ужите в цьому ж реченні. У зв'язку з тим, що займенник *swój / свій* стосується всіх трьох осіб, його вважають присвійно-зворотним (zaimek dzierżawcy zwrotny) [Jodłowski, 1973, с. 47; Вихованець, Городенська, 2004, с. 203].

Присвійні займенники (dzierżawce) поєднують у собі посесивне й особове значення, виявляючи співвідносність із присвійними прикметниками й особовими займенниками, а саме:

– займенники *mój, nasz* указують на належність першій особі, наприклад: *Natura zamieni się w śmieci i też będzie naturą, jej jest wszystko jedno, a moje przemykanie się między tym wszystkim też nie może trwać wiecznie* (Stanisław Mrożek) – окрім присвійного займенника *mój*, на першу особу також вказує зворотний займенник *się*, що уживається разом з віддієслівним іменником;

– займенники *twój, wasz* – другій особі, напри-

клад: *I przez to twoje zapomnienie ja spędziłam dwie godziny między kominem, żeby nie wygasło, i gankiem – wypatrując, czy wracasz, i rozmyślając, co ci się stało!* (Irena Jurgielewiczowa); *Uważam, że to wasze rozwiązanie jest niebezpieczne* (Strona Marka Borowskiego);

– займенники *ich, jego, jej* – третій особі, наприклад: *Widać było także ich zamilowanie do nieporządku, odświętnego chaosu...* (Jacek Dehnel); *Co gorsze, całe to jego poświęcenie okazało się tyle warte, co kurz na wietrze* (Ewa Białołęcka); *Siódmego dnia wzięła go taka litość nad tą dziewczyną, że skierował do Boga prośbę, aby jego intencję przemienił w jej uzdrowienie* (Jan Grzegorzcyk).

Зворотний (zwrotny) займенник (функціональний вираз, ненаголошений клітик) *siebie* вказує на кого-небудь або що-небудь, що є об'єктом, адресатом власної дії, процесу або стану, оскільки не має називного відмінка. Функція цього займенника – поєднувати підмет з іншими членами речення, маркованими за допомогою форми *się*. Тому цей займенник не може виступати в позиції підмета. Родовий і знахідний відмінки мають по дві форми, з яких *się* є скороченою гасловою формою, енклітичним варіантом [Щербій, 2016, с. 159]. Варто відзначити, що польські дієслівні форми відрізняються від відповідних українських тим, що зворотні дієслова не злилися тут з дієсловом, проте вони також не мають граматичної незалежності і становлять значеннєво й формально нероз'єднану цілісність з дієсловом: *Nie trzeba było czekać, aż pojawią się ludzie, którzy będą wieści zderzenie cywilizacji* (R. Karuściński). Однак така тенденція не зберігається в українській мові, де віддієслівні іменники, утворені від зворотних дієслів, повністю втрачають цей формант, а польські частково зберігають, здебільшого коли йдеться саме про зворотну чи взаємну дію, як-от: *Moje mycie się w rzecze z widokiem na Jaśka, który śpiewając, robił nam śniadanie* (Sonia Raduńska); *Прикарпатець сплатить штраф за миття авто у річці* (інтернет-газета «Фіртка»). Як уважають полоністи, у такій позиції зворотний займенник є своєрідною анафорою всередині речення (jest to więc rodzaj wewnątrzdaniowej anafory [GWJP, 1998, с. 335]).

Дієприкметники. Залежність від категорії персональності іменників (зокрема, поділ на чоловічо-особові і нечоловічо-особові форми) виявляють прикметники, дієприкметники, займенники прикметникового типу, деякі числівники та дієслова-присудки. Крім того, аналітична синтаксична морфема-зв'язка за умови перебування дієприкметника в дієслівній позиції є виразником ще однієї (правда, невластиві дієслівної) категорії – категорії особи, яку в присубстантивній позиції знівельовано.

Предикативний дієприкметник пов'язується з підметом насамперед за допомогою абстрактної зв'язки *бути* (*бувати*), що виражає граматичні значення способу, часу й особи або роду і числа, які формально обслуговують предикативний зв'язок координації головних членів: *У Станиславові вона нарешті одружилася з дивним чоловіком, старшим на двадцять років, видатним лікарем, який вже відбув слідство і катування, після яких був відпущений, бо трошки здурів, тож не міг бути корисним* (Тарас Прохасько); *І скільки треба занурюватися в німецьку, щоб ця « підпрограма », захована під звичайним німецьким « швидко », була переписана?* (Вікторія Амеліна). Інколи зв'язка може опускатися, але ступінь предикативності дієприкметника стає вищим порівняно з тим, коли він виражає логічні відношення, причини, умови тощо: *І це було єдине, що він здатний зараз промовити* (Микола Руденко); *Він, щоправда, самому собі не признається, ще не впевнений, чи учинить зло, а чи себе переможе й дивитиметься у вічі Настусі чесними очима* (Роман Федорів), де дієприкметник виконує функцію напівпредикативну й одночасно – роль поширеного відокремленого означення.

Семантику неозначеності в польській мові мають двоскладні речення, у яких у позиції підмета виступає називний відмінок об'єкта дії (об'єктного суб'єкта), а роль присудка виконує предикативний пасивний дієприкметник зі значенням результативного стану в поєднанні з трьома особово-часовими формами зв'язки *być*, наприклад: *Niepowtarzalność żyje, zamienia się we wspomnienia, jest przekazywana z pokolenia na pokolenie, zniekształcana, wyolbrzymiana albo pomniejszana* (Hubert Klimko Dobrzaniecki); *Wtedy nie byłeś przygotowany do tego typu pracy, ale dziś “wiesz”, że “nie potrafisz sprzedawać”* (Katarzyna Ostrowska). У польській мові, на відміну від української мови, дієслівна зв'язка *być*, *zostać / zostawać* в минулому часі може передавати значення усіх осіб – *ja, ty, my, wy, oni-one*, а в українській мові існують тільки 3 форми – *був, була, були*, що не ідентифікують конкретно кожну особу окремо. Наприклад: *Ale czy to tak trudno zrozumieć, że chłopcy byli oszołomieni niezwykłością sytuacji i wprost dostali gorączki z podniecenia?* (Marta Tomaszewska) Серед слов'янських мов тільки польська може утворювати пасив зі зв'язкою *zostać / zostawać*, причому вживається вона тільки у формах минулого часу, наприклад: *Panie prokuratorze, czy dzisiaj na to patrząc, nie ma pan takiego wrażenia, że na różnych szczeblach ta presja wystąpiła i na różnych szczeblach zostaliście wprowadzeni w błąd?* (Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej) – 2-га особа множини.

Своєрідність семантики речень такого типу полягає в тому, що в них виражається стан суб'єкта

як наслідок дії, яку виконує неозначена особа. Таким конструкціям відповідають двоскладні дієслівні речення симетричної будови, тобто із суб'єктом-підметом, пор., наприклад: *Lone już była spóźniona o pięć minut* (Bronisław Świdorski) і *Lone spóźniła się o pięć minut*. Їх, очевидно, можна вважати реченнями перехідного типу між неозначеністю й означеністю суб'єкта. Якщо ж позицію суб'єкта в реченнях з предикативним пасивним дієприкметником займає іменник у формі знахідного відмінка з прийменником *przez*, то носій ознаки в них чітко визначений, наприклад: *Ostatni męski członek tego rodu został aresztowany przez służbę bezpieczeństwa już po drugiej wojnie, w chwili, gdy zarabiając na chleb, brzdąkał na pianinie w jakiejś kawiarni* (Maria Nurowska) – Служба безпеки аresztowała мęського члoнка; *Sama ustawa została przyjęta przez Sejm cztery lata temu* (Gazeta Wyborcza), тобто Sejm прийняв ustawę cztery lata temu. В українській мові позицію суб'єкта в таких конструкціях займає орудний відмінок, а предиката – форми на *-но, -мо*, порівняйте: *Film został nakręcony przez Andrzeja Wajdę* // Фільм було знято Анджесм Вайдою [Корпало, 2017, с. 138].

Дієприслівники є незмінною дієслівною формою, що виражає додаткову і пояснює основну дію, виражену дієсловом. У них об'єднуються ознаки дієслова та прислівника. У польській мові *imiesłów przysłówkowy współczesny* має закінчення *-ąc* і є схожим за будовою на *imiesłów przymiotnikowy czynny* на *-ący*, проте, на відміну від нього, є незмінним, як і прислівник. *Imiesłów przysłówkowy uprzedni* має закінчення *-wszy* після приголосного і *-wszy* після голосного. В українській мові дієприслівники доконаного виду творяться від основи минулого часу, їх формальним показником є суфікс *-вши* (*-вши*), а недоконаного – від основи теперішнього часу за допомогою суфікса *-чи*. При утворенні дієприслівників від зворотних дієслів у польській та українській мові зберігається рефлексивний формант. В українській мові вживається варіант *-сь*, який уживається з евфонічною метою у віршованих текстах: *Natomiast młodzież, wychowana w czasie wojny w zasadach ślepej wierności, przyzwyczajwszy się do awanturniczego życia w podziemiu, teraz była zupełnie zagubiona* (Cz. Miłosz) // *А я, тримаючись за клямку, виграв дверима і поsmіхаюсь* (Г. Тютюнник) [Щербій, 2016, с. 165–166], де формант *się* // *-ся, -сь* позначає себе, тобто стосується особи, про яку йдеться в головній частині складного речення.

Варто зазначити, що в конструкціях з дієприслівниками, які в польському мовознавстві називаються *równoważnikami zdań*, є чітко визначені правила щодо тотожності виконавців дії, які виражають дію, описану і особовим дієсловом, і дієприслівником, зокрема: підмет в головному реченні та підрядному, вираженому дієприслівни-

ком, має бути такий самий: **Wracając ze sklepu, zgubił mi się portfel*, де два різні підмети – особа, що повертається з магазину, та гаманець, що загубився; *Wracając ze sklepu, zgubił portfel*, де та сама особа поверталася з магазину й загубила гаманець // **Zawdania wykonane правильно, вивчивши теоретичний матеріал*, де – *Zawdania wykonane правильно після вивчення теоретичного матеріалу* – завдання ми виконали правильно, вивчивши теоретичний матеріал; підмет головного речення та підрядного має бути виконавцем дії: *Ubiegając się o stypendium, przedstawił swoje osiągnięcia naukowe*, де та сама особа старасться отримати стипендію та представляє свої наукові досягнення; **Ubiegając się o stypendium, proszony był o przedstawienie swoich osiągnięć naukowych*, де, незважаючи на те що підметом є та сама особа в двох частинах речення, у підрядній частині виконавцем дії є хтось інший, котрий просить суб'єкта діє головного речення представити свої наукові досягнення // **Перебуваючи в різних куточках планети, співробітництво між ними продовжувалося*, де дієслово-присудок головного речення і дієприслівник мають різних діячів. *Перебуваючи за кордоном, вони продовжували співробітництво* – співробітництво між ними продовжувалося і тоді, коли вони перебували за кордоном.

Інфінітиви. Своєрідність інфінітивних конструкцій полягає у їх гібридній природі, зберігаючи деякі риси свого іменного походження та набутих дієслівних. В інфінітивних реченнях ідеться про потенційну дію, яку потрібно, бажано і т. ін. здійснити в майбутньому конкретній або узагальненій особі, тобто інфінітивні речення не є безагенсними, хоч форма головного члена не вказує на особу.

В українському мовознавстві, розглядаючи конструкції з інфінітивом, здебільшого зосереджують свою увагу на його семантиці або на синтаксичній функції і зазвичай не виділяють як окремий різновид речень із незалежним інфінітивом. Такі речення називають терміном «інфінітивні речення» [Арполенко, 1982], а в польській лінгвістичній традиції конструкції з інфінітивом (*bezokolicznikiem*) вважаються еквівалентами речень (*równoważnikami zdań*) [GWJP, 1998].

В односкладному інфінітивному реченні підмет може бути виражений за допомогою логічного підмета (*podmiot logiczny*), який може бути виражений іменником або іншою відмінюваною частиною мовою в родовому чи давальному відмінку. Давальний відмінок у позиції семантичного суб'єкта в такій конструкції є його облігаторним компонентом, хоч віднесеність предикативної ознаки до її носія виражається непрямо: суб'єкт реалізується не підметом, а додатком. Така особливість давального суб'єкта викликає супереч-

ливі теоретичні судження, оскільки одні вчені розглядають його як еквівалент або аналог граматичного підмета (як це маємо в польській мові), вважаючи всі конструкції з давальним суб'єктом двоскладними реченнями з логічним підметом, інші, навпаки, характеризують позицію давального із значенням носія стану як об'єктну або обставинно-об'єктну [Плющ, 2010, с. 95]. Усе залежить від того, з яких позицій аналізувати конструкції з незалежним інфінітивом – з позицій формального чи семантичного синтаксису.

Відстоюємо твердження Л. Булаховського, І. Слинько та Н. Гуйванюк, що інфінітивні речення із семантичного погляду двокомпонентні, оскільки в них, крім предиката, завжди мається на увазі суб'єкт [Булаховський, 1958; Слинько, 1994]. Вказівка на особу реалізується в інфінітивних реченнях конструктивно-синтаксичним способом. Зумовлений семантико-граматичною структурою односкладного речення давальний відмінок зі значенням суб'єкта вказує на віднесеність висловлення до конкретної особи, котрій приписується певний стан. Так, у реченні *To mnie wam dziękować* (Andrzej Sapkowski) віднесеність до першої особи виражається особовими займенниками першої особи однини або множини. На другу особу вказують особові займенники другої особи: *Ale nie uda się wam uporządkować Polski, jeżeli u góry jest taki zły system* (Piotr Głuchowski). Віднесеність до третьої особи виражається особовими займенниками третьої особи або іменниками, наприклад: *– Alojz się zaśmiał. – Ale wycełować? Ksiądz się przepłoszył. – Rzeczywiście. Trzeba umieć wycełować. Ale z bliska potrafię – dodał* (Jarosław Iwaszkiewicz). Речення такого типу Г. Арполенко трактує як інфінітивні речення зі значенням об'єктивної необхідності, неминучості, невідворотності дії (інфінітив + давальний агенсивний) [Арполенко, 1982, с. 20].

Давального агенсивного в структурі інфінітивного речення може й не бути, але він легко відтворюється з контексту, що характерно для неповних речень, зокрема для підрядних частин складно-підрядних речень із підрядними мети, рідше – з підрядними інших видів, наприклад: *Potem będą kleić się do siebie. I wymieniać między sobą płyny ustrojowe* (Marek Krajewski; Mariusz Czubaj), де суб'єктом є 3-тя особа множини; *Wyszarpać. Wydrzeć – przypomniał sobie, co niedawno mówił Karloff* (Mariusz Czubaj) – 3-тя особа однини.

Висновки. Отже, гібридні форми дієслова виражають синтаксичну категорію особи, яка, спираючись на морфологічну, виражається за допомогою різноманітних синтаксично-інтонаційних засобів і де семантичний суб'єкт може бути наявний у їх власне-семантичній структурі, т. зв. імпліцитний суб'єкт. Віддієслівним іменникам характерна синтаксична категорія особи, що

виражається за допомогою присвійних та зворотного займенників, що вказують на виконавця дії. У польській мові віддієслівні іменники зберігають зворотний формант, коли йдеться саме про зворотню чи взаємну дію, в українській мові така тенденція втрачається.

У польській мові конструкції з формами на *-no*, *-to* семантично особові, оскільки виконавцем дії в них може бути тільки людина чи група осіб, на відміну від української мови, де виконавцем дії можуть бути природні чи стихійні явища, живі створіння, артефакти чи інші неособи. У чеській та російській мовах форми на *-но*, *-то* перебувають у межах дієприкметникової парадигми і можуть вживатися на позначення природних фізичних явищ, що не залежать від людської волі.

У дієприкметниках аналітична синтаксична морфема-зв'язка за умови перебування дієприкметника в дієслівній позиції є виразником кате-

горії особи, яку в присубстантивній позиції знівельовано. У конструкціях з дієприслівниками, які в польському мовознавстві називаються *równoważnikami zdań*, є строгі правила щодо тотожності виконавців дії, які виражають дію, описану і особовим дієсловом, і дієприслівником, зокрема: підмет у головному реченні та підрядному, вираженому дієприслівником, має бути такий самий.

Інфінітивні речення постають двокомпонентними, не безагенсними, оскільки в них виконавець дії, активний діяч завжди має на увазі та є конкретним у реченнях із давальним агенсивним суб'єктом, т. зв. логічним піжметом. Імплицитність потенційного суб'єкта не свідчить про його відсутність: агенс або відновлюється з контексту, тобто так чи інакше є означеним, або мислиться як узагальнений, якщо немає морфологізованих вказівок на нього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г. П. Структурно семантична будова речення в сучасній українській мові. Київ : Наукова думка, 1982. 131 с.
2. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові. *Дослідження з синтаксису української мови*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. С. 5–28.
3. Вихованець І. Р. Особа. *Українська мова: Енциклопедія* / Редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк [та ін]. 3-тє вид., зі змінами. і доп. Київ, 2007. 856 с.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови. Київ, 2004. 400 с.
5. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О.; за заг. ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
6. Калениченко М. М. Безособові речення в історії слов'янського синтаксису. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. 2012. Вип. 19. С. 62–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2012_19_11.
7. Корпало О. Р. Семантико-синтаксична категорія особи в польській мові : дисертація на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.03 – слов'янські мови. Львів, 2017. 197 с.
8. Куцаров И. Съвременен български език. София : П. Берон, 1998.
9. Минчев З. Дистрибуция на категориите персоналност и лице в съвременния български език. *Международен филологически форум*, София, 2014. URL: <https://philol-forum.uni-sofia.bg/distribucia-kategorii-personalnost-lice-sbe/>.
10. Плющ М. Я. Граматика української мови: у 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : ВД «Слово», 2010. 327 с.
11. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ : Наукова думка, 1971. 315 с.
12. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
13. Танасић Срето З. Безличне партиципске реченице у српском језику. *Српска славистика*: том I: Језик, 2018. С. 407–423.
14. Щербій Н. О. Граматична сполучуваність виразу *się* в польській мові в порівнянні з українською мовою (постфікс *ся*). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. Одеса, 2014. Вип. 9. С. 44–48.
15. Щербій Н. О. Категорія зворотності дієслів у польській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.03 – слов'янські мови. Київ, 2016. 20 с.
16. Щербій Н. О. Гібридні дієслівні форми на *-но*, *-то* в українській мові (на тлі слов'янських мов). *Zeszyt naukowy prac Ukrainoznawczych*. 2022. С. 89–98.
17. Jodłowski S. Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : PAN, 1973. 150 s.

18. Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia. Cz. 1 / Grzegorzczkowska R., Laskowski R., Wróbel H. Warszawa, 1998. 360 s.
19. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / pod. red. K. Polańskiego. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2003. 731 s.
20. Leksykon wiedzy o języku polskim: nie tylko dla uczniów / Edward Polański, Tomasz Nowak. Kraków : Wyd-wo "Petrus", 2010. 319 s.
21. Příruční mluvnice češtiny / ed. P. Karlik. M. Nekula, Z. Rusinova, M. Grepl. NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2012. 799 s.
22. Rittel T. Kategoria osoby w polskim zdaniu. Warszawa – Kraków : PWN, 1985. 320 s.
23. Wieczorek D. Ukraiński pierfiękt na *-no*, *-to* na fonie polskiego pierfiękta. Wrocław, 1994. 115 s.

REFERENCES

1. Arpolenko, G.P. (1982). Strukturo semantyczna budowa rechennia v suchasni ukrainskii movi. Kyiv: Naukova dumka, 131 p.
2. Bulakhovskiy, L.A. (1958). Pytannia syntaksysu prostoho rechennia v ukrainskii movi. Doslidzhennia z syntaksysu ukrainskoi movy. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR. P. 5–28.
3. Vykhovanets, I.R. (2007). Osoba. Ukrainska mova: Entsyklopediia. Redkol. V.M. Rusanivskiy, O.O. Taranenko, M.P. Ziabliuk [ta in]. 3-tie vyd., zi zminamy. i dop. Kyiv. 856 p.
4. Vykhovanets, I., Horodenska, K. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy. Akademichna hramatyka ukrainskoi movy. Kyiv. 400 p.
5. Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia (2017). Vykhovanets I.R., Horodenska K.H., Zahnitko A.P., Sokolova S.O.; za zah. red. K.H. Horodenskoj. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. 752 p.
6. Kalenychenko, M.M. (2012). Bezosobovi rechennia v istorii slovianskoho syntaksysu. Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur. Pamiati akademika Leonida Bulakhovskoho. Issue 19. P. 62–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2012_19_11.
7. Korpalo, O.R. (2017). Semantiko-syntaksychna katehoriia osoby v polskii movi. Candidate's thesis. Lviv. 197 p.
8. Kutsarov, Y. (1998). Sʹvremenen bʹlharsky ezyk. Sofya: P.Beron.
9. Mynchev, Z. (2014). Dystrybutsiia na katehoryite personalnost y lytse v sʹvremennia bʹlharsky ezyk. Mezhdunaroden fylolohychesky forum, Sofya. URL: <https://philol-forum.uni-sofia.bg/distribucia-katehoryite-personalnost-lice-sbe/>.
10. Pliushch, M.Ya. (2010). Hramatyka ukrainskoi movy: u 2 ch. Ch. 1. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia. Kyiv: VD "Slovo". 327 p.
11. Rusanivskiy, V.M. (1971). Struktura ukrainskoho diieslova. Kyiv: Naukova dumka. 315 p.
12. Slynko, I.I., Huivaniuk, N.V., Kobylanska, M.F. (1994). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: problemni pytannia. Kyiv: Vyshcha shkola. 670 p.
13. Tanasiš Sreto, Z. (2018). Bezlichne participske rechenice u srpskom jeziku. Srpska slavistika: tom I: Jezik. P. 407–423.
14. Shcherbii, N.O. (2014). Hramatychna spoluchuvanist vyrazu się v polskii movi v porivnianni z ukrainskoju movoju (postfiks sia). Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: "Filolohiia". Odesa. Issue 9. P. 44–48.
15. Shcherbii, N.O. (2016). Katehoriia zvorotnosti diiesliv u polskii movi. Candidate's thesis. Kyiv. 20 p.
16. Shcherbii, N.O. (2022). Hibrydni diieslivni formy na *-no*, *-to* v ukrainskii movi (na tli slovianskykh mov). Zeszyt naukowy prac Ukrainoznawczych. P. 89–98.
17. Jodłowski, S. (1973). Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka. Stanisław Jodłowski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: PAN. 150 p.
18. Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia. Cz. 1 (1998). Grzegorzczkowska R., Laskowski R., Wróbel H. Warszawa. 360 p.
19. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego (2003). Pod. red. K. Polańskiego. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 731 p.
20. Leksykon wiedzy o języku polskim: nie tylko dla uczniów (2010). Edward Polański, Tomasz Nowak. Kraków: Wyd-wo "Petrus". 319 p.
21. Příruční mluvnice češtiny (2012). Ed. P. Karlik. M. Nekula, Z. Rusinova, M. Grepl. NLN – Nakladatelství Lidové noviny. 799 p.
22. Rittel, T. (1985). Kategoria osoby w polskim zdaniu. Teodozja Rittel. – Warszawa – Kraków: PWN. 320 p.
23. Wieczorek, D. (1994). Ukraiński pierfiękt na *-no*, *-to* na fonie polskiego pierfiękta. Wrocław. 115 p.